לעולם לא תצעדי לבד

אמיר בן פורת

תקציר

כמעט עם לידתו באנגלייה כמשחק עממי נהיה הכדורגל מושא של השירה. לא רק מפי אוהדים, אלא גם אצל משוררים אנגלים נחשבים שמכל מיני סיבות, ביניהן אהבת המשחק הזה, הקדישו לו מן הפואזיה שלהם. הדברים התגלגלו לידי כך שמועדוני כדורגל מן השורה הראשונה באנגלייה גייסו - ועדיין מגייסים - "משורר חצר" (Poet Laureate) בעל שם בשירה האנגלית כדי שילווה את המועדון ויכתוב עליו. המשחק הזה, כפי שטען ת"ס אליוט לפני שנים, הוא מסמן של התרבות האנגלית, ועל כן אך טבעי היה שבין השאר תתחבר אליו גם השירה האנגלית. בישראל החיבור בין משחק הכדורגל לשירה החל להירקם בזמן האחרון. אומנם בעבר נמצאו פה ושם משורר אחד או שניים מן השורה הראשונה שכתבו עליו, אך לא השירה ולא הספרות עסקו בו. בעשורים האחרונים חלה תפנית של ממש: משוררים ישראלים ותיקים וחדשים החלו כותבים על משחק הכדורגל. שיריהם הודפסו בכתבי עת ייעודיים, במוספי התרבות של מגוון עיתונים ובקבצים שיוחדו לשירת כדורגל. עדיין לא ברור לנו למי ניתן בזה "יותר כבוד", לכדורגל או לשירה. מה שראוי לציון הוא העובדה כי נוצר שידוך שכנראה יימשך לשנים רבות.

מילות מפתח: **כדורגל, שירה, תרבות, ישראל**

פתח דבר

שירת כדורגל, כזו הנכתבת בידי משוררים ידועים, החלה לצמוח תחילה באנגלייה, מולדת הכדורגל האנגלי המודרני, במחצית השנייה של המאה העשרים. עד אז (וגם היום) אוהדי המועדונים נהגו לחבר שירים ומנגינות או להשתמש בשיר קיים, לשמור על המנגינה שלו ולהחליף את הטקסט בטקסט פרי עטם או לאמץ שיר של להקה ידועה כפי שהוא. השירים - פזמונים שאוהדים חיברו בשבח המועדון, נתפסו כחומרים של תרבות עממית נמוכה נוכח מסורת של שירה פרי עטם של משוררים שזה היה עיסוקם, שירה שנחשבה לחומר שממנו עוצבה התרבות ה"גבוהה". למעשה מדובר היה בתרבות מעמדית: שירה המשויכת למעמדות הנמוכים הנפרדת מן השירה המשויכת למעמדות הגבוהים. זו למטה וזו למעלה - בהתאם למבנה המעמדי של החברה האנגלית.

שירת כדורגל לא חרגה מקהילת אוהדי המועדון המסוים. כל כולה התרחשה ביציעי האצטדיון. בעבור האוהדים היא הייתה ביטוי של זהותם, נאמנותם וחיבתם. היא הייתה לפריט רב משמעויות של תרבותם במובנים הסמלי והפרקטי. יתרה מזאת, היות שהפוליטיקה החלה לחזר אחר המשחק הזה,[1] לשירת האוהדים חברה גם נטייתם הפוליטית: היא הייתה (גם) לשירת מעמד העובדים. ברבות הימים, עדיין במחצית השנייה של המאה שעברה, חלה תמורה משמעותית בהרכב של קהל אוהדי הכדורגל באנגלייה: ביציעי האצטדיון החלו להופיע

[1] Richard Giulianotti, Football: *A Sociology of the Global Game* (Cambridge: Polity Press, 1999).

בני המעמד הבינוני, והם גם החלו לצפות בקביעות בשידורי המשחקים בטלוויזיה.[2] ללא ספק היה כרוך בכך מהפך בצריכה התרבותית: משחק הכדורגל, שעד כה היה מצרך "בלעדי" של תרבות מעמד העובדים, אומץ גם בקרב המעמד הבינוני. הלכה למעשה - החומה שהפרידה בין התרבויות נפרצה. בו בזמן החלה לצוץ שירת כדורגל שכתבו משוררים מוכרים במילֶיָה של הפואטיקה באנגלייה. תופעה זו לא נשארה רק שם: שירת כדורגל נפוצה כיום במגוון מדינות, כולל בישראל. המשוררים אינם מנמיכים את השורות ואת מילות השיר כדי להחניף למשחק ובעיקר לאוהדיו; שירת כדורגל היא שירה לכל דבר.

מטרת מאמר זה היא לעמוד על מאפייני שירת הכדורגל שנכתבה בישראל בעשורים האחרונים: מה הן התמות המרכזיות העולות בה ומה הקשר שלהן לקונטקסט שבו הכדורגל עוגן - עד כמה משולב בשירה הזו מה שנחשב "נמוך" בתרבות הישראלית בכללה.

סוגת שירת הכדורגל

> **"הה, שירים על מה תרעישו/ האם אין לכם כלום עבורי?./ את כחלת־חוטי השקט/ אני לומד לשזור בשערי".[3]**

מי שעוסקים בשירה כ"יצירה מילולית טהורה"[4] - משוררים, מורים, פרשנים וכיוצא באלה, יתקוממו: שירת כדורגל אינה "שירה" במובן המקובל. רבים מהכותבים ומהחובבים של השירה "האמיתית" יאמרו כי מדובר בהיררכייה: בקצה הגבוה שלה נמצאת הפואטיקה, ואילו בקצה התחתון שלה נמצא הפזמון. אחרים ידגישו כי מדובר בשתי איכויות נבדלות: לשירה יש סולם דרגות משלה, לפזמון יש סולם דרגות משלו. הגדרת הפזמון נעשית תוך כדי הנגדה בין איכויות: מולו עומדת השירה, מעין "מתכת זולה" מול "מתכת יקרה".

השורה הראשונה ששרים אוהדי מכבי תל אביב מאתגרת: "אגדות נרקמות בלילות/ ציפורים כבר נמות וחולמות/ חרישי הוא הלילה ואפל/ כוכבים מלמעלה שואל". האם זה פסוק של שיר או של פזמון? היכן עובר קו הגבול בין זה לזה?

בעז ערפלי נדרש לשאלת מעמדם של הפזמונים:

> אין לזלזל בתפקיד הפיזמון שהוא תפקיד חשוב, מלכד אומה ויוצר תחושת יחד ונוגע בסנטימנטים כמו געגועים, אהבה, אבל אין מה ללמד אותו נערים צעירים. אם כבר להשקיע בלימוד, עדיף דברים מורכבים, שכן נערים מבינים פזמונים גם כך [...] הפזמון בדרך כלל קולע אל הדברים הבנאליים, המצויים, הידועים ומובנים גם אם חשובים. מי שקורא או מאזין לפזמון יבין מיד תוך כדי האזנה את המסר. הפזמון בורח ממורכבות ומתחמק מלהטריד את השומע בדברים מורכבים [...] שירה היא ההיפך מפזמון - יותר מורכבת, מכריחה את הקורא לחשוב מחדש,

[2] John Williams, "The Local and the Global in English Soccer and the Rise of Satellite Television", *Sociology of Sport Journal 11* (1994): 376–397.

[3] סרגי יסנין, **וידויו של חוליגן: שירים ופואמות**, מרוסית יעקב בסר (תל אביב: עתון 77, [1985]), 10.

[4] נסים קלדרון, **יום שני: על שירה ורוק בישראל אחרי יונה וולך** (אור יהודה: כנרת, זמורה־ביתן, דביר ומכון הקשרים אוניברסיטת בן גוריון, 2009), 14.

לקרוא עוד פעם ועוד פעם בכדי להפנים, מעבירה מסרים שלעיתים שנויים במחלוקת, פעם זה כוחה ופעם חולשתה ביחס להמונים.[5]

המסקנה לכאורה ברורה: שירי כדורגל המושמעים ביציעים שייכים לקטגוריית הפזמון, "מתכת זולה", תרבות עממית נחותה שקל מאוד לשכפל אותה. כל זה כמובן בהשוואה לשירה הרצינית על מעלותיה המיוחדות, ובהן בעיקר היותה "מתכת יקרה" ושייכותה ל"תרבות הגבוהה".

אפס, הדברים אינם חתוכים היטב. סקירה של שירי כדורגל המושמעים ביציעים אכן מצביעה על כך שמדובר במשהו קליל, קליט, שניתן לבטאו בלא כל קושי ובדרך כלל משמעויותיו שקופות. למשל, שירים בעלי נימה גזענית. אולם לעיתים יש בשירי הכדורגל פסוקים שבהם מילים שאם מתעלמים מן הקונטקסט שבו הן מושרות, ניתן לשייכן ל"שירה גבוהה". וגם מן הצד ה"גבוה" של ההיררכייה חל שינוי: שירה הנחשבת לרצינית כבר אינה מיועדת לחוגים מצומצמים. שירים לא מעטים של משוררים ידועים הולחנו ולמעשה היו לשירים עממיים, כאלה המושרים בפי זמרים לפני קהלים רחבים יחסית. הם מושמעים בכלי התקשורת, כל אחד יכול להמהם אותם, ולעיתים ניתן לשמוע אותם ביציעי אצטדיון הכדורגל.[6]

איך יודעים כי זאת שירה? דוד אבידן נחרץ: "שיר הוא דבר/ שאני קובע שהוא שיר/ לאחר שאני כותב אותו/ כשיר או כלאשיר/ אבל מפרסם אותו כשיר/ ועכשיו תקבעו מחדש מזשיר".[7]

מטרת הפרק הנוכחי היא לעמוד על טיבה של סוגה (אם אכן ניתן לקרוא לה כך) המכונה כאן "שירת כדורגל": שירה שכותבים מי שנחשבים למשוררים, ולא "סתם" חרזנים, בקרב המומחים לדבר. כותב המאמר אינו איש ספרות ושירה. בהקשר זה הוא "הדיוט", הוא נכנס לשדה מן החוץ - אל "השורות הקצוצות", אל הקליגרפיה של השירה מנקודת המבט של הסוציולוגיה: הזיקה שבין שירת הכדורגל לקונקסט שבו היא עוגנת.

אבידן פוסק, נסים קלדרון מהסס ונמנע: "התשובה שלי שאין לי הגדרה טובה מהי שירה בכלל, ושירה טובה בפרט".[8] ועוד: "האם אין סתירה בין המושג הכולל 'שירה ישראלית' לבין הסירוב שלי להציג מפה של 'השירה הישראלית'? אולי יש סתירה, אבל שירה היא, בעיני המקום שבו אפשר לחיות סתירות ולא המקום שבו צריך לבחור בין מגמות סותרות".[9] אלא שבכל זאת בלא כלום אי אפשר ולכן הוא נותן כמה סימנים: "לא מיותר לחזור ולהדגיש שרוק איננו שירה. אבל יש בו כמה אלמנטים קרובים אל שירה. בעיקר שלושה: אמירה שמחויבת לאותנטיות, פרסונה חזקה שמאחורי האמירה, ומוסיקליות של לשון חסכנית".[10]

אחד מן האפיונים שסומנו כמייחדים "שירה" מסוגות אחרות הוא מה שיש רק בה ושעושים רק בה: שירה קוראים - בלב או לפני אחרים, בעזרת מוזיקה פנימית שהקורא־מקריא מגלה בה. אלא שגם בזה אין כבר משום תבחין המייחד אותה. קלדרון מונה רשימה שלמה של משוררים

[5] מצוטט אצל מורן זליקוביץ', "למה לא מלמדים את שיריו של אהוד מנור?" Ynet, 12 באפריל 2005.

[6] נסים קלדרון, "רשימת הלחנות של שירה מודרנית בישראל (1967- 2008)", נספח ל**יום שני**.

[7] דוד אבידן, "תרומה צנועה לתאוריה של הפואטיקה", בתוך **שירים שימושיים** (תל אביב: א. לוין־אפשטיין, 1973).

[8] קלדרון, **יום שני**, 15.

[9] שם, 16.

[10] שם, 25. בהקשר של מאמר זה אפשר לומר שלפחות בכמה מן השירים המושרים במגרשי הכדורגל יש האלמנטים שעליהם קלדרון מדבר.

ידועים ששיריהם הולחנו ונעשו בזכות ההלחנה לנחלתם של רבים, גם כאלה שקריאת "שירה" אינה לחם חוקם, בלשון המעטה.[11] אבל ייתכן שבלא כוונת מכוון קלדרון מצביע על כמה מן המאפיינים הסוציולוגיים של "שירה": היא נחלתו של מיעוט. שירה קוראים בדרך כלל אוהבי שירה. שירה שומעים באמצעות הקראה בהנגנה מיוחדת. קריאת שירה היא חוויה אינטימית - גם בערבי קריאה. ושוב, מדובר במיעוט של חובבי שירה. מנחם בן ודורון קורן ערכו קובץ של "השירים הכי יפים בעברית",[12] וכך כתבו בפתח הדבר: "מטרתו של אוסף זה להביא את השירה הישראלית בשיאיה ובפריסתה הרחבה". העורכים מתארים בפני הקורא האלמוני את הדרך שבה קבעו את גבולות האוסף ואת בחירת "השירים הכי יפים בעברית". הם מצהירים כי הבחירה היא על פי דעתם וטעמם (182 משוררים, 361 שירים), אלא שאין הם מגדירים שירה מהי. לחלופין ניתן לשער (נוסח אבידן) כי אם השיר נכלל בקובץ זה, אזי אפריורי הוא שיר. בכל זאת שוב בלא כלום אי אפשר: "כי כן אנחנו שייכים לקוראים, שהשירה בעיניהם היא לפני הכול חושניות של מילים ומוזיקה של מילים. כי אחרת מה ההבדל בין שירה ללא־שירה".[13]

ואולי אין כלל צורך בהגדרה ממסגרת של שירה? שהרי גם מי שמוחזק הדיוט יכול לזהותה. מי שזוכר משהו ממה שלמד בבית הספר אצל המורה לספרות, מסיק כי מה שנכלל בתוכנית לימודי הספרות בתור שיר, הוא אכן שיר. הדבר דומה לקביעתו של מבקר אומנות פלוני בתשובה לשאלה מדוע פריט מסוים נחשב אומנותי: "כי הוא מוצג בגלריה".[14] סוף פסוק. כך כפי הנראה נוהגים בדרך כלל אלה הכותבים על שירה והמפרשים אותה: זה מה שיש, כי זה מה שבחרנו, כי זה מה שאנחנו חושבים ומרגישים.

הגדרת המושג "שירה" אינה סגורה במקרה הטוב. הכותבים־מגדירים מתחמקים ומנסים באמצעות מילים לתאר אותה אך לא לסגור את ההגדרה:

> כמו כל צורה אחרת של ספרות, שירה (poetry) מבקשת לספר לנו סיפור, ליצור דרמה, למסור רעיונות, להציע תיאור חי וייחודי או לבטא את מצבנו הפנימי - הרוחני, האמוציונלי או הפסיכולוגי. אבל שירה נותנת תשומת לב קרובה במיוחד למילים עצמן: קולן, הטקסטורה שלהן, הדפוסים, המשמעויות [...] כשאנו רואים שיר כתוב על דף, אפשר שניווכח בדפוסים מסוימים [...] בין אם אנחנו שומעים שיר הנקרא בקול או קוראים אותו מהדף, חייב להיות ברור לנו כי אנחנו חווים סידור תבניתי מיוחד של השפה, השונה מדיבור רגיל או מכתיבה פרוזאית.[15]

ככל הנראה, כמו קודם לכן - הכול נזיל. למעשה אין הגדרה, אלא יש אוסף של תכונות שאולי כשהן מצטרפות יחד (כולן או חלקן), הדבר המודפס על הנייר הוא שירה.

---

[11] כך למשל שיריהם של ויזלטיר, עמיחי, זך, אבידן, אלתרמן, רחל וגולדברג. ראו קלדרון, "רשימת הלחנות של שירה מודרנית בישראל".

[12] מנחם בן ודורון קורן, **השירים הכי יפים בעברית: מאה שנות שירה ישראלית** (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2013).

[13] שם, 18. וכשחקן חיזוק הם מצטטים שורה משירו של עמיחי מן הסונטה "היי שלום".

[14] Tsion Avital, *Art Versus Nonart: Art Out of Mind* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

[15] Dan Rifenburgh, "What Is Poetry?", https://southwesterncc.libguides.com/poetryandpoets/poetry_month.

אף על פי כן הטענה ששירה היא משהו מיוחד, נפרד מדרכי ביטוי אחרות, למשל מספרות - כך גם בנוגע לשירים ששורותיהם אינן קצוצות והם למעשה מספרים סיפור - מחזיקה מעמד על אף הקושי התאורטי בהגדרתה. נסגור פרק זה במה שכותב זנדבנק: "ובכן, בדיקת לשון השירה, צורותיה ותכניה הביאה אותי (וטובים ממני) למסקנה שקשה עד בלתי אפשרי להגדיר את השירה הגדרה שתעמוד בביקורת הגיונית קפדנית. כל ניסיון הגדרה, אם מבחינת הלשון, אם מבחינת הצורה ואם מבחינת התוכן, סופו מבוי סתום [...] המסקנה שאימצתי לי כמתקבלת ביותר על הדעת ושימושית ביותר היא זו: את זיהוי הטקסט כשיר יש לחפש לא רק בטקסט עצמו, אלא בציפיותיו של הקורא. טקסט שפורסם כשיר מתקבל כשיר אצל קוראיו".[16]

לא יכולים להתאפק: שירה וכדורגל

"If soccer were a literary genre, it would be poetry".[17]

לא בכדי מדובר באנגלייה על "תרבות כדורגל". המשחק הזה היה לחלק בלתי נפרד של התרבות האנגלית לא בחסד אלא בזכות, לא בשוליים אלא במרכז. ראיה לכך היא שלכל משחק גמר הגביע מגיע נציג נכבד של בית המלוכה האנגלי. ראשיתה של מסורת זו בשנת 1923, כאשר במשחק בין וסטהאם יונייטד לבולטון וונדררס העניק מלך אנגלייה ג'ורג' החמישי את הגביע למנצחת. כך למשל דווח ב־Ynet:

> לרגל יום השנה ה־150 להקמת איגוד הכדורגל האנגלי, ניאות בית המלוכה הבריטי לקיים לראשונה בתולדותיו משחק כדורגל בתחום ארמון בקינגהם שבלונדון [...] הנסיך עצמו יעמוד בראש האירוע, יקבל את פני האורחים ובתום המשחק יחלק מדליות כבוד ל־150 מתנדבים מתחום שונים.

המדווח הוסיף בעוקצנות:

> שרק לא ישברו חלון [של בית המלוכה] בטעות.[18]

המשחק הזה זורם בעורקיה של התרבות עד כדי כך שאפילו אליטיסט כת"ס אליוט מונה את המשחק הזה בין שכיות החמדה של התרבות האנגלית.[19] היה אך צפוי שענפים שונים מספֵרה זו יתחברו אליו, יכתבו עליו או יעלו אותו על הבמה באולם הסגור: התיאטרון, הקולנוע, המוזיקה ולעניינו - השירה.

המהלך ההצהרתי ששידך באנגלייה של ימינו בין הכדורגל לשירה הוא בחירתו של "משורר החצר" של המועדון (Poet in residence או Poet laureate). משוררים הידועים לקוראי שירה באנגלייה ובסקוטלנד מכהנים במעמד זה בכמה מועדוני כדורגל, למשל בסט. ג'ונסטון ובפלקירק בסקוטלנד ובטוטנהם, בברנלי ובשפילד יונייטד באנגלייה. תפקידו של המשורר דומה לזה של

[16] שמעון זנדבנק, **מזשיר** (ירושלים: כתר, 2002), 16.

[17] Rosie Schaap, "Footy Verse: Soccer's Laureates Score During the World Cup", *Poetry Foundation, June 21*, 2010, https://www.poetryfoundation.org/articles/69561/footy-verse.

[18] "לראשונה: משחק כדורגל בארמון בקינגהם", Ynet, 7 באוקטובר 2013.

[19] Thomas Stearns Eliot, *Notes Towards the Definition of Culture* (London: Faber & Faber, 1948).

משורר חצר המלך בימי הביניים: לתאר ולפאר את עלילות המועדון שפותח את דלתותיו בפניו ומעניק לו "תעודת תושב" המלווה בתשלום מסוים. מה שעליו לעשות הוא לכתוב, והוא כותב.[20]

מי קורא את השירה הזאת? כפי הנראה מעטים, וגם המשוררים יודעים זאת. ובכל זאת אפשר לשער כי לזן הזה של השירה יש קהל קוראים כלשהו: אוהדי הכדורגל מודעים לקיומו של "משורר חצר" למועדון שלהם, והם עשויים "להיתקל" בשיריו בעלונים שמחולקים להם לפני המשחק או בעיתון של האוהדים, ה"פנזין" (fanzine). אפשר גם שאליהם מצטרפים קוראי שירה בכלל המכירים את שיריו של "משורר החצר" עוד בטרם נהיה לכזה. ייתכן שדווקא לשירת כדורגל, בזכות זיקתה למועדון מסוים (שיש לו מאות אלפי אוהדים), יהיה בכוח קהל קוראים גדול משיש לשירה בכלל. ברם, כשתם זמן כהונתו יפרוש המשורר לביתו, אך בשונה משחקן כדורגל הפורש ו"תולה את נעליו", המשורר לא "יתלה את עטו". הוא ימשיך לשורר, אולי גם על כדורגל. למעשה הוא כבר אינו יחיד במינו: שירת כדורגל החלה לקנות לעצמה מקום - אומנם צנוע - על מדפי ספרי השירה בחנויות הספרים באנגלייה.[21]

שירת כדורגל החלה לתפוס תאוצה במגוון מקומות בעולם המערבי. בכל עונה משוררים חדשים מצטרפים לקיימים. שירה זו מתפרסמת באמצעות כלי התקשורת: במוספי הספרות, באינטרנט, בקבצים מיועדים לשירה ואף כגרפיטי על חומות האצטדיון המסוים. השירה הזו מפלסת לה מקום בסוגות השירה המקובלות. היא עדיין מהוססת, אך נוכחותה ודאית.[22] בדרך כלל שירת הכדורגל הנכתבת בידי משוררים היא אישית ועוסקת במשחק הכדורגל של המועדון המקומי: על תחושותיו של היחיד בזמן המשחק, על תחושת ניצחון במשחק חשוב, על שחקן נערץ, על רגע הבקעת שער היריב (לפעמים כמטפורה מינית), כ"אודה" על המועדון, שיר אליפות. לעיתים האופק מתרחב, כמו בשירים על משחקי המונדיאל ועל כדורגל נשים. מטבע הדברים משוררים כותבים שירה הנוגעת לכדורגל שלהם, אל נכון, למועדון האהוד או לשחקן המעורר רגשות הערצה. הטקסט מולחם לקונטקסט: הדימויים או המטפורות הנלווים לשירה שאובים מסביבתה הקרובה או הרחוקה. שירת כדורגל כשמה כן היא, והכדורגל הוא הדמות והפרובלמטיקה שלה.

[20] המעמד של Poet laureate נולד בימיו של המלך ג'יימס הראשון בשנת 1617. המלך סבר כי המשורר והמחזאי בן ג'ונסון יכול לכתוב אודה או שתיים, לטובתו כמובן. כ־400 שנים מאוחר יותר הכריז הבנק המרכזי של אנגלייה על תחרות Poet laureate. הזוכה היה צעיר מברמינגהם בשם ג'וני הרס שחיבר המנון לאסטון וילה. במאי 2004 הוא נבחר גם למשורר של ליגת הכדורגל האנגלי. הוא תוגמל ב־10,000 לירות, ותפקידו היה לסייר בפרמייר ליג בעונת 2004-2005 ולחבר שירים.

[21] עד לשנת 1999 נמנו ארבעים ספרי שירה שנושאם הוא משחק הכדורגל. Peter Seddon, *A Football Compendium: An Expert Guide to the Books, Film, and Music of Association Football* (Boston: The British Library, 1999). מאז נוספו עוד כמה ספרים כאלה למדפי השירה בספריות.

[22] Seddon, A Football Compendium; Gerardo Migliarisi, *Soccer and More: poems & essays* (Toronto, 2002).

על תאוריה ועל מתודה

כמעט שאין בנמצא סוציולוגיה של שירה. סקירת הספרות הסוציולוגית העוסקת בצורה זו של ביטוי אינה רבה, בלשון המעטה. "העובדה ששירה (פואזיה(אינה ניתנת לתרגום פירושה שביסודה היא אינה מדידה או בלתי ניתנת לכימות, מה שמוביל למסקנה השגויה של כמה סוציולוגים כי לסוציולוגיה יש קשר מועט לשירה, ולהיפך".[23] מנקודת ראות דומה נאמר כך על סוציולוגיה ושירה: "אני סבור שהאחריות שלנו [הסוציולוגים] כוללת יצירת נגישות לעולמות החברתיים באמצעות חשיפה וניתוח של מסגרות המשמעות התומכות בעולמות אלה [...] בעניין זה שירה נכשלת, כיוון שהיא שומרת את יסודותיה בהיחבא, פועלת כקוד חסום ונותנת קדימות לצורה על פני תוכן אנליטי".[24]

הסוציולוג האמריקאי ג'ון וארד טוען כי "לכאורה, שירה וסוציולוגיה אינם מתחברים זה עם זה" וכי מדובר ב"שמן ומים שאינם מתערבבים זה עם זה".[25] בכל זאת הוא עצמו סובר כי הסוציולוגיה בת זמננו עשויה להיות פורייה בנוגע לשירה: "אם אכן אנו חפצים לבחון את היחס בין שירה לסוציולוגיה כפי שהוא היום, עלינו להתחיל בציון אפיונים מסוימים של הסוציולוגיה החדשה־מתחדשת".[26] וארד מכוון את הדיון ליחסים בין הפואמה (המבנה) לסוציולוגיה: "הטיעון עכשיו הוא שהפואמה, ולא שפת השירה, צריכה באופן הגיוני להיות המרכז של התודעה החיה של הסוציולוגיה".[27] ייתכן שאפשר כך, אבל אפשר גם אחרת: לשוב לפרספקטיבה המסורתית המתמקדת ראש לכול בשאלת היחסים שבין הקונטקסט שבו נכתבת השירה לטקסט שלה: עד כמה לתנאי המצב במקום ובזמן מסוימים יש השפעה על השירה.

ניתן להניח במידה רבה, ובדומה למה שקורה בפרוזה, שגם שירה נכתבת בתגובה או במענה לתנאי המצב החברתי־תרבותי המסוים.[28] למשל, שינויים שחלים בהקשרים מסוימים של התרבות נוטים להשפיע על השירה ועל המשוררים. יש גם להניח כי למשוררים יש "אוטונומיה יחסית" בכל הקשור לקונטקסט שבו הם פועלים: הם עצמם עשויים ליצור שינויים בצורה, בתוכן ובהצגת הדברים, ובכך הם מאתגרים את גבולות האוטונומיה הזו ואת התרבות המסוימת בכלל.[29]

מסקירה של הספרות הרלוונטית העוסקת בשירה בכלל עולה כי כפי הנראה אין, לפחות כרגע, הלכה סוציולוגית בנוגע לשירת כדורגל. כלומר, מנקודת המבט שלה עדיין לא נעשה "חריש מוקדם" של השדה (הסוגה) הזה. מאמר זה עוסק במה שרואה העין: ביחסים שבין הקונטקסט והטקסט בשירת הכדורגל בישראל. כצפוי, זהו מחקר הנשען על המתודה האיכותנית,[30] שהשלב הראשון שלו הוא זיהוי ומיון של התמות המרכזיות בשירת הכדורגל הישראלית.

[23] Robert Hill, "Sociology and Poetry: An Introduction", *Sociological Origins 4*, no. 2 (2006): 66–68.

[24] Michal Schwalbe, "The Responsibilities of Sociological Poets", *Qualitative Sociology 18*, no. 4 (1995): 393–413.

[25] John P. Ward, "Poetry and Sociology", *Human Studies 9* (1986): 323–345, here 323.

[26] שם, 324.

[27] שם, 334.

[28] Terry Eagleton, *Marxism and Literary Criticism* (Berkeley: University of California Press, 1976).

[29] ראו למשל רחל ויסברוד, **בימים האחרים: תמורות בשירה העברית בין תש"ח לתש"ך** (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2002) וכמו כן Honaida Ghanim, "Poetics of Disaster: Nationalism, Gender, and Social Change Among Palestinian Poets in Israel After Nakba", International Journal of Politics, Culture, and Society 22, no. 1 (2009): 23–29.

[30] נעמה צבר־בן יהושע, עורכת, **מסורות וזרמים במחקר האיכותי** (תל אביב: דביר, 2001).

הולדת שירת האוהדים ביציעים

שירת כדורגל: "לא צהלת מנצחים ולא שכרון של כח/ לא יהירות גסה ולא התפרצות של שמחה:/ ענג צלול נח על פניו של הנער/ מתוק ועדין כאנקת אהבה/ צורב כהתענגות של החי על עצם קיומו/ כפליאתו על רך העשב ותבונת האדמה".[31]

ולעומתה, **שירת אוהדים:** "אגדות נרקמות בלילות/ ציפורים כבר נמות וחולמות/ חרישי הוא הלילה ואפל/ כוכבים מלמעלה גם שואל/ הפועל זונה הפועל זונה/ הפועל מוצצת לכל השכונה/ הפועל זונה הפועל זונה/ הפועל מוצצת לכל השכונה.[32]

מאז בואו לעולם באנגלייה, בערך במחצית המאה התשע עשרה, נועד הכדורגל המודרני להיות למשחק של אנשים ושל רגשות: של אלה הלובשים את מדי המועדון ועולים מדי סוף שבוע על הדשא במטרה להבקיע את שער היריב ובעיקר של אלה הבאים לצפות בו, הנעשים מני וביה לאוהדים, למעורבים ולהלכה - ל"שותפים־בעלים". מבחינתם, זה המשחק שלהם יותר משל כל בעל עניין אחר: שחקנים, מנהלים, בעלים שבאים והולכים. האוהדים, הם נשארים שם לתמיד. דור אוחז בעקב של קודמו: הם, בניהם ובנותיהם, נכדיהם ונכדותיהן. זה ה"אלטר־אגו" שלהם: הם נקשרים ומתאהבים במועדונם, שרים לו ולשחקניו שירי אהבה ותהילה, מגוננים עליו ומחרפים במלל או בזמר את יריביו. בקרב קהל האוהדים ניתן למצוא מחברי טקסטים לשירים או ממציאי מילים למנגינות מוכרות (כולל אריות מאופרות איטלקיות ידועות), ואין להם עניין כלל וכלל ב"זכויות מחברים". לעיתים כשקורה משהו מיוחד, למשל זכייה של המועדון באליפות הליגה, מתבקש זמר ידוע לחבר שיר אליפות - מילים ומנגינה - שיר שכולו נוטף אהבה, הערצה ותודה למועדון, שיר שמציף את רגשותיהם: "אני אוהב אותך" (הפועל, מכבי, בית"ר, מחק את המיותר). כך נאמר על קהל האוהדים האנגלי: מדובר בגברים שאינם מסוגלים לגלות לנשותיהם את אהבתם במילים, אבל הם מזמרים בגרון ניחר שירי אהבה למועדונם. הם עומדים ושרים לפני המשחק, במשך המשחק ולאחר סיומו - מקהלה של מאות ושל אלפים שרה "אודה" למועדון הכדורגל.

השידוך בין כדורגל לשירת אוהדים החל באנגלייה מן הטעם הפשוט ששם כאמור נולד הכדורגל המודרני. שם עוצבו דפוסי האהדה למשחק הזה, ומשם ממש נעו הדברים הלאה, ליבשות האחרות, באמצעות סוחרים אנגלים, מיסיונרים, מהנדסים ואחרים.[33] בזמן שבו נולד הכדורגל המודרני באנגלייה התקיימה בה כבר מסורת ארוכה של שירה עממית המלווה אותו כמעט מתחילתו באנגלייה.[34] ואך טבעי היה החיבור בין משחק הכדורגל לשירה, אל נכון, לצד העממי שלה: "יהיה זה אבסורד לציין את הרגע המדויק שהכדורגל היה עד לשירה הראשונה [של האוהדים]. [בכל זאת] שירי עידוד וקריאות מצד הקהל היו לחלק מן המשחק מאז שנוסדה ההתאחדות האנגלית לכדורגל בשנת 1863".[35]

[31] תמיר גרינברג, "על הבעת פניו של ולאוביץ' בהבקיעו שער לרשתה של נבחרת גרמניה", בתוך **קורה פנימית: אנתולוגיית שירי כדורגל**, בעריכת גלעד מאירי (תל אביב: מדיה 41, 2009), 15.

[32] שיר עממי, אוהדי מכבי תל אביב.

[33] David Goldblatt, *The Ball is Round: A Global History of Soccer* (New York: Riverhead Books, 2006).

[34] Adrian Thrills, *You're not Singing Anymore* (London: Ebury Press, 1998).

[35] שם, 26.

ישנן כמה עדויות בכתובים (כולל העיתונות) על כך שכבר בראשית ימיו של הכדורגל האנגלי נשמעו שירי אוהדים ביציעים. משנות החמישים של המאה הקודמת ואילך מתרחשת פריחה אמיתית של שירי היציע - מקוריים או מושאלים - בעד המועדון של האוהדים וכמובן נגד יריביו.[36] מאז רבתה השירה ביציעים כמעט בכל מקום בעולם שבו משחקים כדורגל. יש בה משהו, למעשה הרבה יותר ממשהו, שמענג וממלא את האוהד הנוכח ביציע של האצטדיון: באמצעותה הוא חושף את ההזדהות עם המועדון "שלו", הוא מתחבר עם "משפחת האוהדים", הוא חווה קתרזיס ותחושת כוח והשפעה על מה שמתרחש על הדשא - תחושה של אני שהוא למעשה אנחנו.[37] "זה מתחיל בקול אחד, בתוך שנייה, מאות אנשים שומעים, ובמילה השלישית הם מצטרפים. השיר מתגלגל מטה ביציעים. מתפשט לימין ולשמאל, ובסופה של השורה הראשונה הוא שוב קול אחד, אולם הפעם קולם של האלפים מותך לקול אחד.[38]

לשירת היציעים כמה "אבות". בדרך כלל מישהו כותב מילים למנגינה ידועה שאותה הוא מותיר כמות שהיא, אך מוחק את התמליל המקורי וממלא את הריק במילים שהופכות את השיר לשיר של אוהדי המועדון המסוים. בדרך כלל אין מי שיכהה בו, גם לא המחבר המקורי של השיר המסוים. מילות השיר עשויות להיות נוסטלגיות, המנון למועדון ולשחקנים, חיקוי לעגני של השיר המקורי ואפילו יצירה מעולם המוזיקה הקלאסית, כמו האריה "לה דונה מובילה" מהאופרה ריגולטו שכתב ג'וזפה ורדי המזומרת ביציעי הכדורגל במילים מותאמות. כך, במשך הזמן, עם התעצמות האהדה למשחק הזה החלה להתמסד שירה של יציעי אצטדיוני הכדורגל.[39] ללא השירה הזו משחק הכדורגל נדמה לסרט ללא פס קול. כפי הנראה יש לה תפקיד חברתי: היא מתדלקת את המוטיבציה של השחקנים וכן מאגדת את האוהדים ומאפשרת להם לפרוע את רגשותיהם. אצטדיון הכדורגל הוא בחזקת "תחום הרשאה": דברים שאינם מקובלים מחוצה לו נסבלים ומותרים בתוכו: הוא מאפשר לאוהדים לפרוק מתחים מיובאים, כגון תחושות של הפליה אתנית, כלכלית ודתית. כידוע, כדורגל ופוליטיקה הולכים יחדיו (גם אם בלתי נועדו), ולא אחת שירת הכדורגל מאתגרת את הפוליטיקה.

עד שנות השמונים של המאה הקודמת לא היה נהוג בישראל לפצוח בשירים ביציעי הכדורגל. אולי מדי פעם שרו "סתם" שירים מהרפרטואר הישראלי המוכר כדי ליצור מעט חגיגיות, או אולי כדי להתגבר על השעמום המתרחש על הדשא. אוהדי המועדון הביעו תמיכה בקבוצתם ובדרך כלל גם קנטרו וגידפו את היריבה בקריאות ללא מצלול. השיר ה"פופולרי" ביותר היה "התקווה", שהושר לפני משחק בין־לאומי של נבחרת ישראל, אבל הוא הושמע והושר על פי כללי הטקס שקבעה ההתאחדות הבין־לאומית לכדורגל (פיפ"א).

בשנות השמונים מתחוללת תמורה מרשימה. קהל אוהדי הכדורגל בישראל מתחיל לשיר.

[36] השיר המוכר לכל חובב כדורגל, "לעולם לא תצעדי לבד", המושר בפי אוהדי מועדון הכדורגל ליברפול בתחילתו של כל משחק באנפילד, מקורו אצל רוג'רס והמרשטיין שכתבו אותו למחזמר "קרוסל". השיר אומץ בקרב האוהדים בשנת 1963 לאחר ששמעו אותו מושר בפי "גרי והפוסעים" (Gerry and the Pacemakers).

[37] אמיר בן פורת, הו, **איזו מלחמה מענגת!: אוהדי כדורגל ישראלים** (חיפה: פרדס, 2007).

[38] Tim Marshall, *Dirty Northern B*st*rds!: And Other Tales from the Terraces: The Story of Britain's Football Chants* (London: Elliott and Thompson, 2014), 7.

[39] מקורות שירי היציעים באנגלייה הם זכר למסורת שירי העם בבריטניה. Chris Roberts, Heavy Words *Lightly Thrown: The Reason Behind the Rhyme* (London: Thorndike Press, 2006).

ההסבר לכך נעוץ בייבוא של דימויים מחו"ל במיוחד על ידי שידורי טלוויזיה מצולמים של משחקי הליגות האנגלית, האיטלקית, הספרדית ועוד. הקהל הישראלי עשה "העתק־הדבק": שירים מסוימים משם נקלטו ואומצו לטובת המועדון הישראלי המקומי. גם להשתתפות של הכדורגל הישראלי במפעלים של "ההתאחדות האירופית לכדורגל" (אופ"א) החל מעונת 1992-1993 יש יד בדבר: אוהדי כדורגל שליוו את מועדונם למשחק בחו"ל חוו על בשרם את עוצמת השירה והמחוות הגופניות של המקומיים, וכששבו החלו לעשות כמותם.[40]

היציעים בישראל שרים: לקבוצות רבות יש שירים, שחלקם חוברו כאמור על בסיס שיר שנעימתו נשמרה אך מילותיו שונו, וחלקם נכתבו במיוחד עבור המועדון המסוים. לבית"ר ירושלים יש שירים משלה (אייל גולן, צלילי העוד, אהובה עוזרי), גם להפועל תל אביב (אריק איינשטיין, אריאל זילבר, יצחק קלפטר, חנן יובל), להפועל פתח תקווה (יואב יצחק), למכבי תל אביב (אתניקס, שר אל), למכבי נתניה (שלמה ארצי), למכבי חיפה (עוזי חיטמן, דורי בן זאב, רותי נבון), לבני יהודה (נסים גרמה, מרגלית צנעני), להפועל באר שבע (יוסי מוסטקי), להפועל חיפה (חיה ארד, אבי פרץ). והרשימה ארוכה: גם קהלים של קבוצות מליגת המשנה ומהליגות הנמוכות יותר "תפרו" שיר הלל למועדונם. בכל סוף שבוע בעונת הכדורגל מאכלסי היציעים עומדים ושרים: "לעולם לא תצעדי לבד" בגרסאות הבית.

ובשוליים החלה להופיע שירת כדורגל שכתבו משוררים מוכרים בישראל. ניצנים ראשונים הופיעו כבר בשנות החמישים, אפילו בטרם האוהדים החלו לפזם, אבל הם לא התפתחו ופרחו. בשנות השמונים המאוחרות ואילך מבצבצת וצומחת שירת כדורגל ישראלית, שכותביה הם משוררים ותיקים ומוכרים וגם משוררים צעירים שעדיין מהססים. הכתיבה הזו נחשבת למשהו האמיתי, ל"לשון השירה".

"במה להמתיק ימים אם לא בשירים" [41]

משחק הכדורגל היה מקובל ביישוב היהודי זמן רב לפני הקמת המדינה.[42] לאחר הקמתה ולאחר שנדמו רעשי המלחמה, חודשו משחקי ליגת הכדורגל כולה בחסות פוליטית של מרכזי הספורט הפועל, מכבי ובית"ר, שנוסדו בתקופת ה"יישוב". בתוך זמן לא רב הוכשרו מגרשים כמעט בכל מקום יישוב בישראל. מניין הקבוצות המשחקות עלה עשרת מונים, וקהל רב יחסית נהר לצפות במשחקים שנערכו בשבתות. נבחרת ישראל, שזכתה לתמיכה נלהבת של אוהדיה, השתתפה בתחרויות המוקדמות לקראת משחקי האולימפיאדה והמונדיאל. למעשה, הכדורגל היה אירוע תרבותי המשותף לכל השבטים דוברי השפות השונות (יהודים וערבים) שהתכנסו אז בין הים לקו הירוק, יותר מכל אירוע תרבותי אחר. הוא שימש לינגואה פרנקה: כדי להבינו וכדי להשתתף בצפייה בו לא היה צריך אלא לבוא למגרש. המקומיים ורבים מאוד מן "העולים החדשים" כבר הכירו את המשחק הזה, ומי שלא, ערך עימו היכרות כאן, בישראל.

כאמור, במגרשי הכדורגל בישראל של השנים ההן לא שרו: לא שאלו שירים עממיים לטובת

[40] אמיר בן פורת, **ממשחק לסחורה: הכדורגל הישראלי, 1948-1999** (קריית שדה בוקר: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, 2002).

[41] תן זך, **כל החלב והדבש** (תל אביב: עם עובד, 2002), 5.

[42] חיים קאופמן, "אגודות הספורט הציוניות: מספורט לאומי לספורט פוליטי", **זמנים** 63 (1998): 81-91.

המועדון המסוים ולא חיברו מילים שהוטבעו בלחן מוכר. למעט מקרים ספורים, סופרים לא כתבו עליו ומשוררים לא שוררו עליו. כדורגל ושירה נועדו יחדיו רק בעשורים האחרונים של המאה העשרים ואילך.[43]

בישראל של הזמן הזה כותבים הרבה שירה. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בין השנים 2006-2016 יש יותר ספרי שירה מאשר בעשור הקודם, כשמונים אחוזים מהם בעברית. כמעט בכל שנה משוררים צעירים מצטרפים למחנה המשוררים, ובכל זאת יש מעט מאוד מחקר מסודר על מי וכמה קוראים שירה בישראל.[44] מדי פעם ניתן לשמוע (לקרוא) את אכזבתם של משוררים בנוגע להיקפו המצומצם של קהל היעד שלהם. הינה ויזלטיר: "וזה בערך כל האנשים/קוראים דברים אחרים".[45] ניתן לשער כי כשמדובר בשירת כדורגל - גם אם כתב אותה משורר ידוע - קהלה, אם אכן יש כזה, מצומצם מאוד. בכל זאת, כפי שיסופר בהמשך, לשירת הכדורגל "יש רגל" בכלל השירה הישראלית.

כאמור, במאמר זה נסקרת שירת הכדורגל בת ימינו על פי התמות המרכזיות שבה, תשע במספר, וזאת בהתאם ל"תנאי המצב ההיסטוריים" המאפיינים את התקופה[46] - הקונטקסט אשר ממסגר את התוכן של החברה הישראלית ומותיר לשירה את אותה "אוטונומיה יחסית" שהוזכרה לעיל. כך למשל, בעוד שמשוררי "דור המדינה" הגיבו בשירתם לאירועי הימים ההם **בדרך כלל בשירה "לאומית"**,[47] נדמה כי לא תהיה זו טעות לקבוע כי בעשורים שהתרחקו מן העשור הראשון למדינה התעצמה האוטונומיה של השירה ושל כותביה: שירת הזמן הזה "יורה חופשי" לכל הכיוונים.

ברם, שירת הכדורגל בישראל נמצאת עדיין בשוליים: מהססת ומחכה כי יקבלוה כחברה למיליה של השירה הנחשבת. אין היא יודעת מי קורא אותה. המבקרים הלהוטים "להתנפל" על כל ספר שירה היוצא לאור - ויש רבים כאלה לאחרונה - מתעלמים ממנה. עדיין אין לה "משורר" עטור תהילת משוררים. אבל היא פה, וכפי הנראה היא אינה מתכוונת ללכת לשום מקום.

---

[43] על שירה יהודית וישראלית בעבר העוסקת בספורט בכלל ראו דן אלמגור, "בין שיר השירים לשיר השרירים", בתוך **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים**, בעריכת חיים קאופמן וחגי חריף (ירושלים: יד יצחק בן־צבי ומכון וינגייט, 2002), 473-492.

[44] למעט תלמידי בתי הספר שחלה עליהם חובת קריאת שירה במסגרת תוכנית הלימודים. מסקר שערך מכון גיאוקרטוגרפיה עלה כי שני אחוזים בלבד מהציבור אוהבים לקרוא שירה. News1, 15 בפברואר 2007.

[45] מאיר ויזלטיר, "כל האנשים שלא קוראים שירה", **מרודים וסונטות: שירים לעת מצוא, 2009** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2009).

[46] ראו למשל Georg Lukács, *The Theory of the Novel: A Historico-philosophical Essay on the Forms of Great Epic Literature* (Cambridge: The MIT Press, 1971); Terry Eagleton, Marxism and Literary Criticism.

[47] ראו למשל מיכאל גלוזמן, **שירת הטבועים: המלנכוליה של הריבונות בשירה העברית בשנות החמישים והשישים** (חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 2018). ראו גם ראובן שהם, **"אין עם אשר ייסוג מחפירות חייו": תמתיקה, פואטיקה ורטוריקה בשירי הזמר ההמנוניים של היחידות הלוחמות, 1930-2010** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2018).

זה מה שיש

איסוף שירה ישראלית בעברית שעניינה כדורגל החל מהקמת המדינה ועד לימינו אינו דבר פשוט מכיוון שבשום מקום לא ניתן היה למצוא קטגוריה־סוגה כזו. הספרות המחקרית העוסקת בשירה וכן השירה עצמה לא הוכוונו עד כה לעניין זה. אם כן, היה צורך "לחפור" במקורות שניתן היה לשער ששם תימצא, אולי, שירה העוסקת בכדורגל. למרבה המזל, בשנת 2009 יצא לאור ספרו של גלעד מאירי "קורה פנימית", ובו אוסף עשיר יחסית של שירים שעניינם משחק הכדורגל. עוד קודם לכן נסקרו מקורות אפשריים, כגון עיתונות ספורט משנת החמישים (למשל, "גורן כידון" בהוצאת מרכז הפועל) ומדורי הספרות שהופיעו בקביעות בעיתוני סוף השבוע, רובם כבר פסקו מלהופיע.[48] מדובר בשירים שנגעו בכדורגל, אפילו בקצה, והופיעו כאמור במגוון כתובים שאסף הכותב במשך שנים, עד לרגע שבו החלה כתיבת המאמר הנוכחי. כצפוי, המחברים הם גברים. את מספר המשוררות בישראל הכותבות על כדורגל ניתן למנות על אצבעות כף יד אחת ועוד קצת. אף שכבר קיימת בישראל ליגת כדורגל מסודרת של נשים, ותחרויות גביע העולם בכדורגל של נשים צוברות תאוצה וקהל רב, מבחינת הדימוי שלו המשחק הזה הוא עדיין משחק של גברים.[49]

כמאתיים שירי כדורגל[50] ואנתולוגיה אחת בלבד של שירת כדורגל, בעריכת מאירי, שבהמשך זכתה להרחבה - הם טיפה בים השירה העברית.[51] על פי נתוני הספרייה הלאומית, בשנת 2008, שנה לפני פרסום האנתולוגיה, יצאו לאור 360 ספרי שירה בעברית, ובשנת 2017 יצאו לאור 1,247 ספרי שירה בעברית (לשם השוואה, בשנת 1948 יצאו לאור 31 ספרי שירה בעברית).

יש מעט מאוד עדויות לכך ש"שירת כדורגל" בעולם נהנית מהמושגים ומהכלים שיצרו חוקרי שירה במשך הזמן. אם יש משהו, אזי בדרך כלל רמת הניתוח של שירה זו היא עדיין ראשונית מאוד ומתרכזת בזיהוי תמות מרכזיות, כלומר, במיון ובסיווג קטגורי.

בישראל, כצפוי, לא נמצא אפילו מחקר סוציולוגי אחד העוסק בשירת כדורגל. בפרק הבא, שהוא העיקר במאמר זה, החסר מתחיל להתמלא: נסקרות בו אותן תמות מרכזיות העולות מקריאת השירים, וכן נבחנת בו הזיקה שבין דמיון למציאות - מהו הקשר, אם יש כזה, בין חירות המשורר בטקסט שלו ובין הקונטקסט שבו הוא פועל, ובאיזו מידה הוא נאחז במשחק הכדורגל ישירות או בעקיפין, למשל כמטפורה.[52]

[48] "דבר", "על המשמר", "למרחב", "חרות", "הבוקר", "קול העם". לכל אחד מהם היה מדור ספרותי שבו פורסמו בעיקר שירים, סיפורים וביקורות של מחברים מן המחנה "שלנו". המעקב אחר "שירת כדורגל" כלל גם כתבי עת כמו "עכשיו", "סימן קריאה", "גג", "כרמל" ועוד, חלקם כבר אינם יוצאים לאור.

[49] על כדורגל נשים בישראל ראו אמיר בן פורת, **ככה לא עושות כולן: נשים במגרש הכדורגל** (תל אביב: רסלינג, 2015).

[50] נכללים בסך הזה גם שירים שנשלחו לגלעד מאירי ועדיין לא פורסמו, ועוד כמה שהופיע במדורי הספרות של העיתונים במשך השנים מאז הקמת המדינה.

[51] גלעד מאירי, עורך, **קורה פנימית: אנתולוגיית שירי כדורגל** (תל אביב: מדיה 41, 2009). בשנת 2021 פרסם מאירי אנתולוגיה נוספת, המרחיבה את הראשונה: גלעד מאירי, עורך, **קריאת משחק: אנתולוגיית שירי כדורגל ישראליים עם חיזוק זר** (ירושלים: מקום לשירה, 2021).

[52] מיעוט שירי הכדורגל מקשה לערוך ניתוח משני, כלומר תת־תמות. זיהוי התמות ואיתורן מתמקדים בתמה הדומיננטית שבשיר המסוים. בכמה מקרים בלבד שיר מופיע ביותר מתמה אחת.

על מה הם משוררים

כאמור, נקודת המוצא של הקריאה בשירת הכדורגל הישראלית היא בחינת הקשר בין הטקסט ובין הקונטקסט המסוים שבו מתרחש "הסיפור של השיר". כפי שצוין לעיל, מעט מאוד שירת כדורגל נכתבה בעבר בישראל, והקשר שלה למצב התקופה ברור למדי, למשל האדרת נבחרת ישראל במשחק שנערך ביולי 1956 מול נבחרת ברית המועצות.[53] השינויים בקונטקסט הפוליטי־תרבותי של החברה הישראלית הרשימו גם את כותבי שירת הכדורגל.

התמה הראשונה: הקונטקסט הלאומי. מה שהתחיל ללא כוונת מכוון והפך בתוך זמן לא רב לעניין מודע ומכוון, הוא הזיקה האמיצה בין משחק הכדורגל ללאומיות או לחלופין למדינה הריבונית. זיקה זו טיפחו בגלוי ממשלות במקומות מגוונים בעולם: משחקה של הנבחרת הלאומית נגד נבחרות של מדינות אחרות במפעלי גביע העולם המנוהלים על ידי פיפ"א ונערכים בקביעות אחת לארבע שנים וכן תחרויות על "גביע האזור" שהתאחדויות הכדורגל האזוריות עורכות גם כן אחת לארבע שנים.[54] במשך השנים ובעידודן של ממשלות שהיה ויש להן אינטרס להשתמש בנבחרת הלאומית לצורך גיוס המונים הפכו האירועים הבין־לאומיים של הכדורגל לזירה בעלת משמעות פוליטית - ניצחון נבחרת הכדורגל מיוחס למדינה ולעומדים בראשה.[55]

בישראל של שנות החמישים והשישים משחקיה של הנבחרת הלאומית היו להרבה יותר מאשר "סתם" תחרות כדורגל. כמאמר ההיסטוריון אריק הובסבאום, אכן "העם עומד מאחורי הנבחרת".[56] במשחקים הבין־לאומיים שנערכו בישראל נכחו באצטדיון ברמת גן עשרות אלפים, ומאות אלפים האזינו לנחמיה בן אברהם המשדר ומתאר אותם ברדיו. במקרים מסוימים, למשל ביולי 1956, כשנבחרת ישראל שיחקה פעמיים נגד זו של ברית המועצות, מחמת החשיבות (הפוליטית) התערבו גורמים ממשלתיים ישראלים בהכנת הנבחרת ובארגון המשחק. בזמן ההוא לא נכתבה כאמור שירת כדורגל, למעט שירים בודדים. כזה למשל הוא שיר פרי עטו של נתן אלתרמן, אחד מן המשוררים הידועים ביותר בקרב קוראי השירה אז, שאותו הוא כתב בעקבות המשחק הראשון, שהתקיים במוסקבה (ובו ישראל הפסידה 0-5): "... ובינתיים כל ערים ומושבות בישראל קולטות/ גלי אלחוט לארך ולקצר... / הככרות והרחובות כמעט ריקים מאין אדם. מה נפרש/ ומה נוסיפה? ממש עצר. וקול האצטדיון המוסקבאי נשא...".[57] במשחק השני, שנערך באצטדיון רמת גן, נכחו כ־65 אלף צופים, וכמעט כל שאר האזרחים היו צמודים למקלט הרדיו. במשחק הזה ישראל הפסידה רק 1-2, ואלתרמן כתב שוב:

[53] למשל נתן אלתרמן, "איבנוב ורבינוביץ", בתוך **קורה פנימית**, 96. נבחרת ישראל הפסידה לרוסים בתוצאה 1-2, שבזמן ההוא נחשבה להישג.

[54] פיפ"א חילקה את חבריה לשישה אזורים: אסיה (AFC), אפריקה (CAF), צפון אמריקה ומרכזה (CONCACAF), דרום אמריקה (COMEBOL), אוקיאניה (OFC) ואירופה (UEFA). ישראל שייכת לאזור האירופי החל משנת 1993.

[55] אמיר בן פורת, **כדורגל ולאומיות** (תל אביב: רסלינג, 2003). משטרים אוטוריטריים "מנכסים" את הנבחרת הלאומית לטובתם. גם משטרים דמוקרטיים נוטים להשתמש בנבחרת הלאומית לשם גיוס תמיכה המונית.

[56] אריק הובסבאום, **לאומיות ולאומים: מאז עידן המהפכה**, מאנגלית עידית שורר (תל אביב: רסלינג, 2006).

[57] נתן אלתרמן, "איבנוב ורבינוביץ". החשיבות ה"משנית" של המשחק הזה הייתה בכך שנבחרת ישראל הופיע במוסקבה, מה שאפשר להמוני יהודים לבוא ולצפות בה ולהתרגש מעצם נוכחותה.

> מה נכחד? היה זה תענוג./ הייתה זו הנאה כהלכתה וכתיקונה/ לראות כיצד נבחרת ישראל נלחמת בנפילים בלי לכת תמס כמו דונג./ אכן אולי אין לדבר על כבוד הלאום. לא כבוד הלאום אולי עמד בסכנה...[...] שכן בכל זאת השתלבו גם הרהורי סיפוק לאומיים.[58]

אמיר גלבע, גם הוא אחד מן המשוררים המוכרים לקהל חובבי השירה, כתב על אותו משחק:

> כבר עמד יום מצפה לבוא ליל/ ומרחוק, ממזרח, עלו קולות/ אל - אל יש - ר - אל -/ פעם גברו הקולות ופעם באו בנמוך [...] וכל העם צופים מסביב/ כבתמונת־ קרב עתיקה, [...] ואין אלא שחר עולה ושמש מהל/ כבהולדת עם, כבהחל־/ וברוח נושבה גל קולי נשמע.[59]

"אל אל ישראל" הייתה ל"סיסמת הקרב" של אוהדי הנבחרת הלאומית. היא החליפה את הסיסמה הקודמת "כיפק היי", שמקורה כנראה בשפה הערבית שגוירה בפלמ"ח.

זה כמעט כל מה שיש על כדורגל ולאומיות בשירת הכדורגל הישראלית. בכמה שירים יש רמזים לזיקה שבין כדורגל ללאומיות, כמו אצל מרדכי גלילי: "במשחק אבד לי הקמע הארץ ישראלי,/ שהיה תלוי על ידי./ חפשנו שעות, כל השחקנים והמאמנים,/ לא יכלנו למצאו./ איני יודע אם תבין,/ זה היה קשר הדוק לארץ".[60]

בהקשר דומה לתמה זו ובדרגה אחת נמוכה ממנה נמצאת שירת כדורגל הסרוגה בפוליטיקה המקומית. אלכסנדר פן כתב: "קשה להיות אחד מישראל־/ פוליטיקה [...] אך התרגלנו מילא.../ מפקד אדום עורך לו הפועל/ ומתכנסים אנשי לבן ותכלת/ [...] ונודלמן, זה קיצוני שמאלי,/ גם במשחק השמאל מבקיע שער".[61] כדורגל ופוליטיקה הולכים יחדיו כמעט החל מהיום שבו היה המשחק הזה למשחק הפופולרי ביותר של המעמדות הנמוכים.

התמה השנייה: פוליטית־מחאתית. תמה זו מקטלגת שירה שיש בה היבטים מחאתיים מכווני מטרה, ולו גם ערטילאית. כזה למשל הוא השיר "כדור עונשין" מאת רוני סומק, שאפשר לכנותו "משורר כדורגל": "לעולם לא תלכי לבד בית"ר ירושלים,/ בשוק מחנה יהודה תופרים לך שמלת שבת".[62] בית"ר ירושלים הייתה מאז ומתמיד "מדורת השבט" של מחאה פוליטית המתובלת במחאה עדתית. יובל פז כתב: "אז ידעתי שמדובר בשני משחקים/ זה של הדשא הרך/ וזה של הבטון הקשה".[63] ושלומי חתוכה: "האם ישחק ערבי בבית"ר לפני שישתכשך בברכת הקיבוץ? [...] האם יעבור ערבי את המחסומים וישחק בבית"ר/ לפני שמשורר מזרחי יכנס למגרש/ ואשכנזים יפסיקו/ לרגם אותו באבנים?".[64] וניסים ברכה בשיר "אני אוהב אותך בית"ר": "בוא למשחק של בית"ר/ז'בו עיוני/ בוא ותראה את הרויזיה בעיניך/ צבועה בשחר/ צבועה בצהב [...]

[58] נתן אלתרמן, "הרהורי אצטדיון והערת אגב", **בתוך קורה פנימית**, 99.

[59] אמיר גלבע, "ישראל", בתוך **קורה פנימית**, 19. השיר הופיע במקור בשנת 1963.

[60] מרדכי גלילי, "מגן דוד חלול", בתוך **קורה פנימית**, 24.

[61] "הרהורים". השיר נמסר למחבר על ידי גלעד מאירי. מאירי מציין כי שיר זה נכתב בשנת 1932 וכי כפי הנראה הוא הראשון שמשורר ישראלי כתב על כדורגל.

[62] רוני סומק, "כדור עונשין", בתוך **קורה פנימית**, 79.

[63] יובל פז, "הדקה ה־91". נמסר למחבר על ידי גלעד מאירי.

[64] שלומי חתוכה, "קואן לאדם לבן", **הארץ**, ספרים, 30 ביולי 2015.

תתרשם/ הזר לך המזרח?/ אלו הם בני תאמנג'יר ותוניס/ שרים:/ אני אוהב אותך בית"ר/ אמור לי, במנגינותיו אזניך ימרדו?".[65] ומתי שמואלוף: "השפה מבקשת לומר סליחה על שלא נתנו/ לכם ערוץ חמש פלוס".[66]

ניתן להניח כי שירת כדורגל, ובעיקר שירה פוליטית מחאתית, מושפעת ממה שקורה בסביבה הפוליטית־תרבותית בישראל בתקופה מסוימת. על הזיקה הפוליטית אין צורך להרחיב: משנות החמישים ועד לשנות השמונים היה הכדורגל בישראל קשור בטבורו לפוליטיקה באמצעות שלושה מרכזי ספורט: הפועל, מכבי ובית"ר, שחסו בנפרד תחת פטרון פוליטי (מחנה פוליטי) מסוים. בעשורים הראשונים למדינה היריבות הפוליטית בין המחנות בישראל פלשה למגרשי הכדורגל בדמות של קריאות מחאה כלפי הממשלה, מפא"י, ההסתדרות, ומן היציע ממול קריאות נגד מפלגות האופוזיציה ומנהיגיה. כאמור, בשנים ההן לא נכתבה כמעט שירת כדורגל למעט זו שצוינה לעיל. "האוטונומיה היחסית" שהעניקה הסביבה הפוליטית לתרבות נכבלה מבחוץ, ומבפנים - צנזורה שנבעה (גם) מהמחנה המסוים שאליו השתייך המחבר.[67] שירה נושאת מחאה כבר נשמעה ברבים בישראל של הזמן ההוא, אך כיוון שלא נכתבה אז שירת כדורגל, גם מחאה באמצעות שירה כזו לא הייתה.

בעשורים הראשונים של המאה הנוכחית חלה תמורה של ממש בשירת מחאה בישראל.[68] שירת המחאה הגיעה אל הכדורגל גם מן "החלוץ המגדרי": שירה שנכתבת בידי נשים. יעל שרף "קורעת רשתות": "בכל המונדיאל הזה/ לא מוצאת את עצמי./ תרה אחר כדורים תועים/ לא מצליחה להדוף את הבאים לקראתי./ הדשא עושה לי אלרגיה/ הבירה בחילה/ הרשתות קרועות/ והשופט בן זונה".[69] כפי הנראה, בזמן שהזהות המגדרית ממלאת את סדר היום הישראלי, נשים מתחילות לשורר גם על כדורגל, שעל פי ה"מסורת" הוא כאמור משחקם של הגברים.[70]

אמירה הס יורה מן המותן: "זה המקום שרוסים הופכים מלך/ שאדם הופך לדם־נשמה ממש שצועק/ במגרש הזה מכדררים נשמות/ בבעיטה/ ומושיבים עליהם שר ומושל/ שלא ידע את ישראל/ בשם החפש/ בשם הליברטי/ בשם המאזן וד"ר מאזן/ על לשון המאזנים/ על זְבּוּבִי".[71]

התמה השלישית: ממלא המקום. הכוונה לשירה המעצימה את מועדון הכדורגל, את קהל האוהדים ואת גיבורי המשחק תוך צמצום האני של הכותב. לחלופין מדובר בהתניית מיקומו של המשורר ב"גוף החיצוני". כך למשל אודי שרבני כותב בשיר "מלמיליאן":

---

[65] ניסים ברכה, "אני אוהב אותך בית"ר", **הארץ**, ספרים, 17 במרץ 2017.

[66] מתי שמואלוף, "לשהידים", בתוך **קורה פנימית**, 58.

[67] ניצה בן־ארי, **דיכוי הארוטיקה: צנזורה וצנזורה־עצמית בספרות העברית 1930-1980** (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב ההוצאה לאור, 2006); אמיר בן פורת, **החיים ממש, הנה הם כאן: ספרות מחזרת אחרי כדורגל** (תל אביב: רסלינג, 2018); יעל פטקין, **שירים אסורים: שמונה עשורים של צנזורה ושערוריות במוזיקה הישראלית** (ePublish, 2019).

[68] ראו למשל: טל ניצן, עורכת, **בעט ברזל: שירת מחאה עברית, 1984-2004** (תל אביב: חרגול, 2005); אסמא אגבאריה ואחרים, עורכים, **אדומה: אנתולוגיית שירה מעמדית** ([תל אביב]: אתגר, מעין, **הכיוון מזרח**, 2007); הכיוון מזרח 13 (2007).

[69] יעל שרף, "שחקנית ספסל", בתוך **קורה פנימית**, 60.

[70] ה"מסורת" הזו כבר נפרצה מכל כיוון: נשים משחקות כדורגל בליגת נשים מסודרת, ונבחרות כדורגל של נשים משתתפות במונדיאל כדורגל נשים. שיעור הנשים הצופות במשחק הזה במגרש עצמו או באמצעות מסך הטלוויזיה הולך וגדל. נשים כותבות על כדורגל. כך בעולם, כך גם בישראל בזמן הזה.

[71] אמירה הס, "תגובה על תגובה של מישהו על משהו או: כדורגל בעיטות־עונשין", **הכיוון מזרח 13** (2007): 38.

ולפני זה היה עולה לך ממול/ היה עולה לך ממול כמו חבורת עורבים שבאים
לתפס לך/ את השער/ כמו גל מים שמגיע מעליך, כמו זמזום של אלפי דבורים,/
כל הקהל: אורי/ אורי/ אורי [...] וזה רק רעש יחיד ומיוחד: אורי/ אורי/ אורי.[72]

ניתן להוסיף לקטגוריה זו את "16 שירים תמימים על 16 נבחרות" של שרבני: "אין לנו ברירה" כותב המחבר, "אלא לבחור באחת הנבחרות שמשחקות במשחק זה ולתת לה את אהדתנו".[73]

רוני סומק כותב על מי שנחשב לגדול הכדורגלנים של הזמן הזה, ליאונל מסי: "הפרפר שהתרחב והתכוץ/ באקורדיון הטנגו/ ושתה מצוף הפרח שכמעט נבל/ באגרטל,/ החל לרחף בגלגול הזה מעל ראשו המשפל של דשא ירוק/ בז לחק,/ וחד כשריקה מאשרת של גול/ במשרוקית השופט".[74] ועוד רוני סומק שב לאחור, לשנות החמישים של המאה הקודמת: "כשפרנץ פושקאש הניף אצבעות כאנטנת גל על גג גופו/ אפשר היה לקלט את/ נשיקת השפיץ בלחי הכדור [...] אלוהים היה בפנים מגולגל בספר תורה,/ ואלוהים אחר, הונגרי, רץ רחוק במגרש".[75] פרנץ פושקאש, מגדולי שחקני הכדורגל של שנות החמישים של המאה הקודמת, נגע בנפשו של כל אוהד, גם האוהד הישראלי, אף שחסרונה של טלוויזיה בימים ההם העניק אך מעט מאוד אפשרות לצפות ממש במשחקו של "המיוחד". ילד צעיר ששיחק כדורגל ברחוב החול דימה עצמו לפושקאש האגדי קורע רשתות (וראו בתמה "נוסטלגיה").

המשורר בתמה הזאת הוא בתפקיד האוהד־המעריץ. ייתכן שהוא שייך לזן המכונה "אוהד חם" או אולי רק לזה המכונה "אוהד קר".[76] לכאורה הוא מבטל עת עצמו בפני "הגדולים": משחק הכדורגל, אל נכון, שחקן הכדורגל, הוא האלטר־אגו של המשורר האוהד.

התמה הרביעית: שרת מתווך (פרוקסי). המשורר חש את עצמו במשחק הזה באמצעות דמויות או מצבים מתווכים. אבי אליאס כתב:

ננה נעימה. שפכה סלת לתוך קערת הפח./ פזרה בהרט, ולפי האצבעות מדדה
מים מהברז./ מהקומה השלישית ברחוב הנביאים בשכונת שעריה/ התבוננה
במגרש הבוגרים של הפועל מחנה־ יהודה./ היא קצצה חזה־עוף וחודרה בסכין
שלא חותכת מים./ האחים רצאבי שחקני הקבוצה רצו לארך ולרחב המגרש...
[...] ויסוקר השוער פרש ידים כמתפלל לאלקים. וננה בתנועה אקרובטית/ הניחה
בסיר המבעבע קבה. אחת אמרה שיהיה גול. שני לפנדל. השלישי/ לאאוט...
והאחרון שיהיה כפרה על אחי השופט.[77]

[72] אודי שרבני, "מלמיליאן", **הארץ**, מוסף הספרות, 1 במאי 2017. המשורר־סופר אודי שרבני היה בצעירותו שחקן כדורגל.

[73] אודי שרבני, "16 שירים תמימים על 16 נבחרות", **הארץ**, ספורט, 16 ביוני 2012 (בעת יורו 2012).

[74] רוני סומק, "סונטת ליאונל אנדרס מסי", **ידיעות אחרונות**, 23 בדצמבר 2017.

[75] רוני סומק, "גול ברגל שמאל", בתוך **קורה פנימית**, 16.

[76] על החלוקה של אוהדי הכדורגל לזנים ראו Richard Giulianotti, "Supporters, Followers, Fans, and Flaneurs: A Taxonomy of Spectator Identities in Football", Journal of Sport and Social Issues 26, no. 1 (2002): 25–46. אין בידי המחבר מידע על אודות, למשל, אהדתם של אלתרמן וריבנר לכדורגל ממש, אבל משוררים ישראלים אחרים שכתבו וכותבים על המשחק הזה מוכרים בציבור כאוהדי כדורגל מושבעים. ראו בתמה "נוסטלגיה".

[77] אבי אליאס, "כדור־העונשין של ננה נעימה", **הכיוון מזרח 13** (2007): 43.

פנחס שדה מתבונן בפעוטים המשתעשעים בכדורגל: ""FOUL FOUL" נגעת ביד, אני צריך לבעט לך בעיטת עונשין". ומשתוקק־מפנטז: "אילו היה לי עכשיו ילד בן, נניח חמש או שש שנים".[78] וטוביה ריבנר העתיר בימים: "העינים מתעוררות מעט, עוקבות אחר הכדור/ המתגלגל בין רגלים יקרות מאוד מאוד, פעם אדומות/ ופעם צהבות, חוזות בבחורות יפהפיות [...] רגלי הישיש מוליכות את הגוף המכביד/ לשנה הפותחת עצמה לנשמה/ לנשם בה./ בבקר חוזרות המילים: ברזיל - מקסיקו אפס אפס".[79]

אוהד כדורגל המכונה בשפת העם "אוהד שרוף" מיוחד בזה שהכדורגל הוא "אורח חייו": סדר יומו נקבע בהתאם ללוח המשחקים של מועדונו. המחשבה על המשחק הבא מלווה אותו מההשכמה ועד לעצימת שמורות עיניו בלילה (לאחר שבילה בצפייה בכדורגל על מסך הטלוויזיה). גלעד מאירי מתעורר לאחר הרדמה כללית בבית החולים: "'כמה יצאו הפועל?'/ מילותי הראשונות לאחר שלושה ימים ריקים".[80] ואביחי קמחי מדווח: "הייתי אוהד שרוף של הפועל ירושלים וכמעט כולם אהדו/ את בית"ר. פעמים לקח אותי אבא למגרש קטמון לצפות/ במשחק של הפועל".[81] תמיר גרינברג עושה מעין העברה:

> על הבעת פניו של ולאוביץ'/ בהבקיעו שער לרשתה של נבחרת גרמניה/ לא צהלת מנצחים ולא שכרון של כח./ לא יהירות גסה ולא התפרצות של שמחה:/ ענג צלול נח על פניו של הנער,/ מתוק ועדין כאנקת אהבה,/ צורב כהתענגותו של החי על עצם קיומו,/ כפליאתו על רך העשב ותבונת האדמה.[82]

התמה החמישית: זהות. בספרות המתעניינת בשאלה "מה כל כך מושך את אוהדי הכדורגל" מופיעה המילה "זהות" כאבן הראשה: משחק הכדורגל, אל נכון, מועדון הכדורגל, מהווה עוגן זהות יציב במיוחד בשעה שבה לטענתו של זיגמונט באומן, ה"מודרניות נזילה"[83] ואין אחיזה בטוחה בשום דבר. אוהד כדורגל חם, פושר או אף קר יכול לסמוך על מועדונו (כלומר, על הכדורגל) כי זה לא ייטוש אותו. בספרות (בפרוזה) ובאוטוביוגרפיות ניתן למצוא דגשים חזקים על תרומתה הקריטית של ההזדהות עם מועדון הכדורגל עבור הווייתו של האוהד: זוהי זהות שאינה נמסה עם שינויי האקלים התרבותי־פוליטי. כך גם בשירת הכדורגל בישראל מופיעה התמה הזו בגלוי ממש או בין השורות.[84]

ההזדהות עם מועדון הכדורגל, כלומר אהדתו אליו, נמשכת מן העריסה ועד לקבר, ואולי אף לאחר מכן. "מטריד/ שאחרי מותי/ הפועל תשחק/ ולא אדע מה קרה", "מקונן" מאירי.[85] וישראל ורמן כותב: "סבי/ מצד אבי נשרף בבית הכנסת/ אני/ שרוף/ על/ ברצלונה".[86] ההשוואה

[78] פנחס שדה, "משחק כדורגל בגן עם ילד דמיוני", בתוך **קורה פנימית**, 28. ראו גם אצל רחל המשוררת: "בן לו היה לי [...] אורי אקרא לו" - אין לזה כל קשר לכדורגל.
[79] טוביה ריבנר, "מונדיאל 2014", נמסר למחבר על ידי מאירי.
[80] גלעד מאירי, "שיר מס' 5 מהמחזור שוק אנפילקטי", נמסר למחבר על ידי מאירי.
[81] אביחי קמחי, "משחק בית", נמסר למחבר על ידי מאירי.
[82] גרינברג, "על הבעת פניו של ולאוביץ'", 15.
[83] זיגמונט באומן, מודרניות נזילה, תרגום בן־ציון הרמן (ירושלים: מאגנס, 2007).
[84] בן פורת, **החיים ממש**.
[85] גלעד מאירי, "מס' 10", בתוך **קורה פנימית**, 93.
[86] ישראל ורמן, "שרוף", נמסר למחבר על ידי מאירי.

כמובן מוגזמת, אבל מן המפורסמות שאהדה כזו עלולה למנוע מנוחה נפשית מהאוהד האדוק, להדיר שינה מעיניו לפני משחק חשוב ואף לשאת עימה "ייסורי נפש". לכישלון של מועדונו בשדה המשחק עלול להתלוות יגון עמוק - זר לא יבין זאת.[87] הינה שוב מאירי, ממותן אך מוטרד: "מנסה להרדם בלילה לאחר המשחק/ לנגד עיני עוברות החמצות מסמרות שער/ נכנסות כנעל כדורגל ממסמרת/ בשקט שלפני השנה".[88] באותו הקשר יובל פז נזכר דווקא בלילה הלבן שאחרי ניצחון: "כשנצחנו בדרבי/ היינו נוסעים לאכל/ גלידה מונטנה/ עם קצפת ודבדבנים./ בלילה לא יכלתי לישון./ רציתי שיהיה כבר בקר/ ללכת לבית־הספר".[89]

האמרה "מיטב השיר כזבו" (המיוחסת לאריסטו) אינה במקומה בהקשר של שירת כדורגל. מה שהמשורר כותב (לכל הפחות בהקשר של תמת הזהות) שווה אחד לאחד כמעט למה שהאוהד חש. זו תמציתה של הפנאטיות בכדורגל - חפיפה אמיצה בין זהותו של היחיד לזו של מועדון הכדורגל. המחקר בנוגע לעוצמת האהדה בכדורגל ותוצאותיה אינו מגמגם: אוהד "חם" בונה את אורח חייו סביב לוח הזמנים של מועדונו.[90]

ההזדהות עם מועדון כדורגל מייצרת מטבע הדברים קבוצת זהות משמעותית: אוהדים השונים בדברים אחדים או רבים משהים למשך תשעים דקות לפחות את הדברים המפרידים ביניהם: "הקבוצה השוותה בדקה התשעים ואחת/ לרגע הצטרפתי לשאגות השמחה/ לחיבוק עם לובשי חולצות בצבע זהה/ ריח זעה זרה לנצח יקשר בגאולה/ ואין הבדל בין גוף לגוף", כתב עופר ליברגל.[91]

יש לציין כי מים רבים עברו בירקון מאז שהכדורגל הישראלי היה פוליטי אד־אבסורדום, עד כדי פגיעה בעקרון החיים של המשחק הזה.[92] אומנם החלק העליון של ליגות הכדורגל הופרט, אבל זיקה פוליטית עקומה מצאה לה נתיבים אחרים. כך בשורותיו של שי דותן: "אחרי הניצחון של בית"ר/ על בני יהודה תל אביב/ התגודדו אוהדים לחגוג בקניון מלחה./ צבאו על פתחי מסעדות/ שרו שירי שטנה לאסלם/ ירקו על עוברי ארח./ לינץ' בצע בכמה עובדי ניקיון".[93] מסיבות שלא כאן המקום לפרטן הפך מועדון הכדורגל של בית"ר ירושלים (לאחר שהאחות התל אביבית, בעבר נושאת הדגל הבית"ר, נפלה וננטשה) לאייקון של חלק נכבד מאוהדי הכדורגל הישראלי, לסמל של הימין בישראל ולבית של חבורת גזענים - מיעוט צעקני. אל מולה, גם כן מסיבות שלא כאן המקום לפרטן, ניצבת (לאו דווקא מרצונם של חלקים נכבדים מאוהדיה) הפועל תל אביב הנחשבת "אדומה" - כסמן, אומנם דהוי מאוד, של השמאל בישראל. אין זה חשוב למעשה אם אכן בית"ר היא הימין והפועל היא השמאל: הדימוי המסורתי הזה נמצא עדיין במפת הדרכים של אוהדי כדורגל בישראל, והוא עולה או יורד בהתאם לתמורות בפוליטיקה הישראלית, שהדיה הגיעו בעבר ומגיעים גם בהווה ליציעי אצטדיון הכדורגל. לכאורה הוא מפתה את המשורר לכתוב עליו.

[87] ראו למשל חיים ברעם, **אדום צהוב שחור** (תל אביב: ספרית מעריב, 2004).

[88] גלעד מאירי, "מס' 7", קורה פנימית, 70.

[89] יובל פז, "גאווה", נמסר למחבר על ידי מאירי.

[90] בן פורת, **הו, איזו מלחמה מענגת!**.

[91] עופר ליברגל, "זמן פציעות", נמסר למחבר על ידי מאירי.

[92] עד כדי כך שמרכזי הספורט הארציים (הפועל, מכבי ובית"ר) לא בחלו בקומבינות כדי לשנות את תוצאות המשחקים ולמנוע מקבוצות שלהם לגלוש לליגה נמוכה. בן פורת, **ממשחק לסחורה**.

[93] שי דותן, "יאללה בית"ר, יאללה", נמסר למחבר על ידי מאירי.

התמה השישית: חניכה: אב-בן-בן-אב. "אני מלמד את בני כדורגל/ בארץ נכר/ אני משנן לבני כדורגל/ בארץ הביסבול/ אני מלמד את בני כדורגל/ כמו שבעטנו שם",[94] כתב סמי שלום שטרית. משחק הכדורגל משמש (גם) "זמן איכות" בין אב לבנו וכלי להעברת המורשת של האב. האב לוקח עימו את הבן (לעיתים את הבת) למשחק של "קבוצתו". זה הזמן שלהם בלבד, והוא מוקצה להם בכל פעם שמתנהל משחק בית של הקבוצה. זה הזמן השב וחוזר כאשר הנוסטלגיה מציפה את גופו של הבן: "אבי לא מצא זמן למשחקים./ הכדור בו לא התמסרנו/ התכווץ עד שנעלם./ [...] היום כשאני בא לבקר,/ הוא מפציר בי שאשאר/ לצפות במשחק.[...] רושם בזכרון מי כבש ובאילו דקות,/ להתלהב בטלפון/ יחד אתו," דותן מתאר.[95] ואשר זנו נזכר: "אבי היה מניח אותי/ בקיץ/ בתם המקלחת/ להרדם מול מונדיאל."[96]

ילד שמתלווה אל אביו לצפות במשחק הכדורגל מגלה בו פנים חדשות. לא אחת האב מתגלה לילד ללא כסות תפקידו הנורמטיבי, המחייב: מעודד בצעקות, "מדבר" אל השופט, מגדף, חושש. כאן, בנוכחות של אחרים משמעותיים, מתגלה חולשת האב. יובל פז: "אחרי שהיינו מבקיעים, אבא היה מחויר/ ממלמל: 'עכשיו הם יעלו חזק להתקפה'/ ואני פחדתי שהוא יקבל התקפת לב./ ככה שחקנו שנים בלי הגנה."[97] ותמיר להב־רדלמסר: "כשהייתי בן חמישים ובני היה בר מצוה, נסענו לאיטליה [...] צפינו בשני משחקי כדורגל בשני אצטדיונים, בשתי ערים. עודדנו והתעודדנו".[98] סביר להניח כי החוויה הזו נחתמה בנפשו של הבן למשך כל חייו.

התמה השביעית: כדורגל, דת. בענף הספורט ניתן למצוא חיבורים המשווים את הספורט ל"דת".[99] מדובר בכדורגל כמטפורה דתית: האצטדיון של המועדון הוא הכנסייה. הטקסים שבים וחוזרים מדי שבוע בשבוע. קהל המאמינים, קרי האוהדים, מתנהג כבאי הכנסייה, ושמו של האלוהים עולה מדי פעם כאשר הקבוצה שלהם מבקיעה ("יש אלוהים"). "אסכולת פרנקפורט" הניאו־מרקסיסטית כינתה את משחק הכדורגל "אופיום להמונים" וקוננה על כך שאת המשחק הפופולרי הזה המציאה ומנהלת הבורגנות במטרה להסיט את דעתו ואת מודעותו של מעמד העובדים משליחותו ההיסטורית.[100]

בשירה הישראלית היחסים שבין כדורגל ודת מייצגים "דתיים לתיאבון". מאירי כותב: "בגד/ עשב/ ארבע/ כנפות/ ציציות/ מתנופפות/ בקרנות/ אוהדים/ מתנדנדים/ ביציע/ עטופים/ טליתות/ אדומות/ שחורות".[101] כפי הנראה המשורר מתכוון לאוהדי הפועל ירושלים המתפללים לזכייתה של קבוצתם או לחלופין למניעת חרפת הכישלון שלה. תוצאת סיום: "האל אחד/ אני

[94] סמי שלום שטרית, "ושיננתם לבניך", בתוך **קורה פנימית**, 23.

[95] שי דותן, "כדורגל", בתוך **קורה פנימית**, 31.

[96] אשר זנו, "מונדיאל", **ידיעות אחרונות**, ספרים, 5 ביולי 2009.

[97] יובל פז, "משחק התקפי", בתוך **קורה פנימית**, 35.

[98] תמיר להב־רדלמסר, "שיר מס' ס"ח מתוך גילוי נאות", בתוך **קורה פנימית**, 34.

[99] ראו למשל Richard Giulianotti, *Sport: A Critical Sociology* (Cambridge: Polity Press, 2005).

[100] Martin Jay, *The Dialectical Imagination: A history of the Frankfurt School and the Institute of Social Research, 1923–1950* (Boston: Little Brown and Company, 1973).

[101] גלעד מאירי, "מדרש מגרש", נמסר למחבר על ידי מאירי. ראו גם אברהם שלונסקי: **"הלבישיני אמא כשרה** כתונת פסים לתפארת. ועם שחרית הובילוני אלי עמל. עוטפה ארצי אור כטלית. בתים ניצבו כטוטפות. וכרצועות תפילין גולשים כבישים סללו כפיים". שלונסקי, שירים, כרך ב (מרחביה: ספרית פועלים, 1971).

אפס".[102] אגב, יש "אמת בשיר" - על פי "הישגיה" של הפועל ירושלים על כר הדשא, אכן נזקקו אוהדיה לסיוע דשמיא, ואלה הסתירו פנים.

יש לציין כי כדורגל הוא גם משחקם של אנשים דתיים, אף שהוא שׂחק ועדיין משוחק בשבת. אצל אוהדי כדורגל דתיים מסורתיים השבת נחלקת לשני זמנים של קדושה: זמן בית הכנסת וזמן מגרש הכדורגל. עזרא לוי נזכר: "אבא יוצא מבית הכנסת/ לחפש עשירי למנין, [...] אבל/ ברחובות עת לשרוק,/ עולים לרגל/ אל בית המקדש הירק/ לתפילת המונים".[103]

ושוב סומק, בשיר "גול ברגל שמאל": "אלהים אחד היה בפנים, מגולגל בספר תורה/ ואלהים אחר, הונגרי, רץ רחוק רחוק במגרש/ שעד אליו, כך האמנו/ הגיע קול השופרות".[104] "בין דת לכדורגל ניתן לזהות יחסים היסטוריים וסימבוליים", כותב חוקר הכדורגל האנגלי, ג'וליאנוטי. "על המשחק המודרני נאמר כי הוא החליף את הדת כמוסד המאגד אנשים יחדיו, בזמן שהוא מאפשר מצבים של התרגשות אסתטית שבעבר יוחסו לטקסי הדת".[105] גם בתמה זו ובהקשר זה שירת הכדורגל אינה מכזבת: שירה על אוהדים המבקשים "חסדי שמיים" עבור קבוצתם היא תמונת מצב אמיתית. בצוק העיתים כשהחלוצים מגלים אזלת־רגל אין לנו על מי לסמוך אלא על "אבא" שבשמיים.

התמה השמינית: מטפורה רבת פנים. אימג'ינה אה פואזיה. שירה המתגלגלת עם הכדור, קרי משחק הכדורגל, למחוזות אחרים. כפי הנראה יש במשחק הזה הפשוט יחסית משהו שעושה אותו להרבה יותר מזה. מן הסתם לא בכדי משוררים מגייסים אותו ולו רק לשורה אחת בשיר העומד בפני עצמו.

יש כנראה כמה סיבות לכך שכדורגל משמש מטפורה (גם) בשירה הישראלית. נדמה כי לכל אחד מן השירים שבהם נעשה שימוש בכדורגל יש "סיבה אישית". אריה סיון כתב: "הפועל באר־שבע ירדה לליגה הארצית/ בדיוק ביום שבו הלוין הסיני צף בשמי הנגב/ בואכה דימונה, צוף/ וצפצף: המזרח הוא אדום./ האם יש קשר כלשהו בין הפנומנות האלו? [...] דברים בלתי־משוערים, והקשרים/ חוזרים".[106] יש לציין כי בשנה שבה נכתב השיר (1970) הפועל באר שבע אכן ירדה ליגה והלווין הסיני עלה השמיימה. ובה בשעה שהתרונן ליבם של מיליוני סינים, אוהדי הפועל באר שבע "אכלו את הלב".

רוני סומק, בשיר "ריה"ל מדריד", כתב: "מה נשאר מבעיטת הגעגועים/ של רבי יהודה הלוי?/ אולי כדור מתגלגל על דשא נובל/ בין שער המזרח לשער המערב".[107] אוהד כדורגל ואולי גם מי שאינו כזה ממש מזהה מייד את הנגינה הדומה בין ריה"ל מדריד ל"ריאל מדריד", מועדון הכדורגל המפואר בבירת ספרד.

כפי הנראה אין גבול למטפורה הנגזרת מן המשחק הזה: "כשאפרים וימן הדף את הפנדל/ [...]

[102] גלעד מאירי, "שערי תשובה", בתוך **קורה פנימית**, 18. "הפועל ירושלים" שבה לליגה הבכירה ונמצאת בה גם בעת כתיבת דברים אלה.

[103] עזרא לוי, "11 למניינם", נמסר למחבר על ידי מאירי. לעניין זה ראו אלי עמיר: "היה אבא הולך בשבתות למשחקים של 'בית"ר ירושלים' באדיקות גמורה כמו לתפילת השבת בבוקר", **אהבת שאול** (תל אביב: עם עובד, 1998), 151.

[104] רוני סומק, "גול ברגל שמאל", בתוך **קורה פנימית**, 16.

[105] Richard Giulianotti, *Football*, 17.

[106] אריה סיון, **לחיות בארץ ישראל: שירים** (תל אביב: עם עובד, 1984), 26.

[107] רוני סומק, "ריה"ל מדריד", בתוך **קורה פנימית**, 83.

יצאתי מגופי/ ראיתי מולי חולפים/ פנדלים ואני והודף/ בידי, ברגלי, בנשמתי/ את פנדל המות של אמא/ פנדל השבץ של סבא/ פנדל אהבתך הנכזבת", כתב עמיחי שלו.[108]

ויהודה עמיחי בשיר "טיול יהודי: השינוי הוא האלוהים, המות נביאו":

> ובין הערבים באור האחרון ראינו/ מגרש כדורגל קטן מידות בין היערות: הקוים הלבנים מחוקים מזמן ואין גבול ואין כללים ואין חוקים./ שחקנים מתים שחקו ולא נראו/ והמשרוקית קוננה כמו נשים מקוננות/ והשערים הם שער הצדק מזה ושער הרחמים מזה,/ הרשתות קרועות ונפשות המתים חמקו דרכן./ ובאמצע המגרש רק כדור שחור ולבן, כמו נשכח מן הימים ההם.[109]

התמה התשיעית: נוסטלגיה.

> "הנעורים היו משחק כדור־/ רצת ולחייך נדלקו/ בסמק התשוקה לנצחון./ בינתיים שעריך נלכדו".[110]

נוסטלגיה היא התמה הדומיננטית ביותר בשירת הכדורגל.[111] להלכה ניתן היה לכנס כמעט את כל השירים שנאספו לטובת מחקר זה תחת הכותרת הזו. בנוסח זה או אחר, במילה, בשורה או ב"בית" אפשר לזהות שיבה לימי הנעורים, תשוקה, געגוע למקום באמצעות היזכרות במשחק כדורגל מסוים או באירוע שנגרם בגינו ונחרט בזיכרון האישי. תמה זו משמשת מעין מכנה משותף (מעין קדרה - פוטפורי) להתרפקות המפוזרת בשירת הכדורגל.

מאירי כותב: "ההסתדרות מכרה את המגרש ליזם/ והפועל עברה לשחק בימק"א [...] שנים נמנעתי מהליכה בשבילי הקומפלקס היקרתי./ רק לאחר שילדי גדלו שבתי לבקור./ חפשתי צללים מכרים בברושים, ברוח/ כמו ערבי שגר בקטמון עד 1948".[112] אוהד כדורגל המתרפק על העבר זוכר אותו במידה של שלושה איקסים: "אפילו שאני איש,/ אני מוצא עצמי יושב ביום שישי/ במגרש האספלט של בית הספר/ צופה במשחק השכונתי/ ונזכר בשחקני העבר האגדיים", כך מאירי בשיר אחר.[113] השחקנים, המועדונים, המאמנים שהיו ל"אגדות" גדולים הרבה יותר ממה שהיו באמת לאחר שעבר זמנם. נוסטלגיה היא כידוע שיבה אל מקום, "געגועים לבית". אבל הבית ההוא כבר עבר תהליך פינוי בינוי או תמ"א 38, פניו שונו, ומה שנשאר הוא הזיכרון המסונן שהזמן הפרטי מתענג עליו.

"הייתי אוהד שרוף של הפועל ירושלים [..] פעמים לקח אותי אבא למגרש קטמון לצפות במשחק של הפועל [...] בשבתות של חסד ראיתי את המשחק ממרפסת ביתם של קרובים רחוקים", מתרפק אביחי קמחי.[114] וליאור שטרנברג שב לשכונה: "אבל בימים הבהירים יותר של כתה א'/ קרא לי חברי מן הקומה השלישית לשחק על העשב הרצוץ, השכוני [..] במילים

[108] עמיחי שלו, "פנדלים", בתוך **קורה פנימית**, 36.

[109] יהודה עמיחי, "טיול יהודי: השינוי הוא האלוהים, המות נביאו", בתוך **פתוח סגור פתוח** (ירושלים: שוקן, 1998), 123.

[110] רויאל נץ, "***", נמסר למחבר על ידי מאירי.

[111] נכון הדבר גם בנוגע לפרוזה העוסקת בכדורגל. בן פורת, **החיים ממש**.

[112] גלעד מאירי, "גולים", בתוך **קורה פנימית**, 26.

[113] גלעד מאירי, "קורה פנימית מס' 8", נמסר למחבר על ידי מאירי.

[114] אביחי קמחי, "משחק בית", נמסר למחבר על ידי מאירי.

כבדות רגל, חבולות שגיאות כתיב,/ רשמתי את קורותינו במחברת סודית". הד הזמן ההוא עדיין מצלצל באזניו.[115]

גם אצל יובל פז מוצאים געגוע לימי התום: "עד שהכדור נפל לירקון./ היינו יושבים על שפת המים/ מחכים שתעבור סירה/ ובינתיים מרכלים על הבנות".[116] ובהמשך הוא מתנחם באמצעות חוק ההתיישנות: "הכל נסלח עכשיו./ אפילו הכדור ששוגר לשמים./ טס מעל עצי הפיקוס/ חצה את הכביש/ ונפץ את שמשת הגלידריה/ ברחוב יהודה המכבי 55".[117]

לכאורה יש להתפלא על כך שמשוררים צעירים (שהם מרבית אלה הכותבים כיום שירת כדורגל) נתפסים לנוסטלגיה. ואולי אין להתפלא על כך. ראשית, הם עדיין צעירים מכדי להתגעגע ממש. הזיכרון וההתרפקות שלהם עליו אגורים ב"מחסן הזיכרון לטווח הקצר", שעדיין לא התיישן דיו כדי שיהיה ליין משובח. הם עוד יזכו להתרגש בעונות רבות של הכדורגל הישראלי. שנית, הכדורגל העכשווי הרבה יותר מטופח, צבעוני, טכני, מהיר וכיוצא באלה דברים הקשורים במה שמקובל לכנות "הרמה והאיכות של המשחק הזה". ייתכן שמה שחסר בו ושמעלה באוב את הזמנים ההם הוא ההתרגשות הבתולית מן המשחק הזה, שאותה אי אפשר לשכוח ואי אפשר להשיב.

אהרן אלמוג, אחד מן המשוררים הוותיקים המעטים שנתפסו למשחק זה, כתב: "למנצח על מות/ שחקן כדורגל ותיק/ משחק שש בש בערב ימיו/ נזכר בימים הטובים שהקיפוהו מעריצים/ (גם מעריצות כמובן היו)/ תשואות מהלמות גביע, בית"ר תל אביב פנץ/ ורמש, בוגדנוב, מיטנר, הפועל תל אביב".[118]

נוסטלגיה היא נרטיב המערב מצבי אמת ומצבי דמיון בו בזמן. למשורר אין כלל בעיה עם זה שהרי "מיטב השיר כזבו". השירה הנוסטלגית על המשחק הזה איננה חייבת משהו למישהו. אפשר להתרפק על העבר בלי חשבון של רווח (ניצחונות) או הפסד (כישלונות). האמרה כי "אהדת כדורגל נמשכת מן העריסה ועד לקבר" היא חוט השדרה של הנוסטלגיה אליו.

זה הרבה יותר מזה

"על שער המקדש בבלומפילד/ היה כתוב: כדורגל משחקים 90 דקות".[119] על המשחק הזה אמר מאמנה "האגדי" של ליברפול, ביל שנקלי: "זה הרבה יותר מזה".[120] זה לא רק זמן של תשעים דקות נטו, אלא חיים שלמים. אצל אוהדי כדורגל "שרופים" הכדורגל הוא הרבה מאוד מעבר למה שמתרחש על הדשא הירוק. מגרש הכדורגל הוא ה"בית" שלהם. כדורגל תופס חלק נכבד מהשיח שלהם. כדורגל היה בעבר והינו בהווה פריט בעל משקל רב בתרבות הישראלית. עונת משחקי הכדורגל נוהגת כעונות השנה: להוציא משברים לאומיים, שום דבר יכול לעצור אותה.

[115] ליאור שטרנברג, "חצרות", בתוך **קורה פנימית**, 42.

[116] יובל פז, "גול עצמי מס' 1", נמסר למחבר על ידי מאירי.

[117] יובל פז, "גול עצמי מס' 5", נמסר למחבר על ידי מאירי.

[118] אהרן אלמוג, "למנצח על מות שחקן כדורגל", בתוך **למנצח על מות שחקן כדורגל: שירים** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1981).

[119] פז, "הדקה ה־91".

[120] "יש אנשים שטוענים שכדורגל זה עניין של חיים ומוות. אני מאוד מאוכזב מהגישה הזאת. אני יכול להבטיח לך שזה הרבה, הרבה יותר מזה". ביל שנקלי, מאמנה בעבר של ליברפול.

"שירת הכדורגל" בישראל היא הוכחה להיותו של המשחק הזה "הרבה יותר מזה". עבור חלק נכבד מן המשוררים שכותבים עליו מדובר בחוויית חיים בצעירותם ובבגרותם, והכתיבה היא אמצעית או מטפורית. עמיחי פוגש אותו ב"טיול יהודי": "מגרש כדורגל קטן מידות בין היערות", עדות מרוטה למגרש אחר שבו "שחקנים מתים שחקו ולא נראו".[121] אמיר גלבע מציב את סולם יעקב על הדשא "וכל העם צופים מסביב".[122] מאיר ויזלטיר: "ככה יש ונסה להבין את האלהים [...] כמו חלוץ בודד בשער שבעט/ כדור מעל שוער מוטל בבץ, והכדור פגע בשער וקפץ/ וחזרה אל קדקדו של הבועט/ ושב פגע בשער וקפץ".[123] האזכור של כדורגל בשיר זה, אפשר להניח, אינו אגבי.[124] גם הכדורגל בשירו של פנחס שדה אינו אגבי. גם לא אצל שחר־מריו מרדכי: "אחי בן ארבע משחק כדורגל בסלון הבית/ הוא עולה למגרש בחלצה צהובה ובכדורגל־גלובוס: העולם כולו פרוש לרגליו".[125] וגם משה דור ב"מנגבים חומוס": "לוי יצחק, אלישבע ואני מנגבים/ חומוס בשכונת התקוה [...] ואיפה רוני ורפי?/ הם צופים במשחק כדורגל היסטורי/ שיחרוץ מי יעלה בדרוג הארצי".[126] עדיין זו רק התחלה, עדיין בשוליים של השירה הישראלית, אך שירה זו נוכחת ללא ספק.

שירת הכדורגל מאתגרת את התרבות הישראלית. בדומה למקומות אחרים היא משדכת בין מה שמכונה תרבות "נמוכה" למה שמכונה תרבות "גבוהה" בלי להפחית מהערך של שתיהן. במשך שנים רבות היה הכדורגל אחד מן המסמנים של תת־תרבות מעמדית בישראל. בגלל הפופולריות שלו בקרב "ההמונים" לא הייתה לפוליטיקה ברירה אלא להתייחס אליו באמצעות סוכניה - מוסדות ספורט בעלי זיקה פוליטית. ברם, האליטה הפוליטית והמעמדות הבינוניים בישראל שמרו ממנו מרחק, ולהוציא אירועים לאומיים (משחקי הנבחרת הלאומית) נמנעו ממעורבות אישית של ממש. כפי הנראה, שירת הכדורגל החלה לצמוח כאשר החל שינוי בהרכב קהל אוהדי הכדורגל, ויותר מבני המעמדות הבינוניים התחילו למלא את יציעי האצטדיונים ונהיו לאוהדים. שירה זו עומדת כעת בפני עצמה, והיא לא נותרה במעמד של בלם, כפי שהייתה בתחילה, אלא תפסה בחלוף העיתים מעמד של חלוץ המבקיע שערים.

בסיכומו של דבר, על סמך זיהוי התמות בשירת הכדורגל בישראל ניתן לומר כי זו נוטלת מן הקונטקסט הישראלי ומן הקונטקסט של הכדורגל מלוא חופניים. עדיין זו רק התחלה, בשוליים. בכל זאת נדמה כי הולך ומתגשם הפסוק הבא: "If Soccer were a literary genre, it would be poetry".

[121] עמיחי, "טיול יהודי", 123.

[122] גלבע, "ישראל"

[123] מאיר ויזלטיר, "לא תעשה לך", נמסר למחבר על ידי מאירי.

[124] "'מה שראתה שפחה על הים': ריאיון עם מאיר ויזלטיר, **מכאן: כתב־עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית** יד (תשע"ד, 2014): 427-452. מראיינים: חנה סוקר־שווגר, יעל בן־צבי, מעין גלברד, איתי מרניברג־מיליקובסקי, תמר סתר, מירי פלד, יערה קרן, יואב רונאל, עירית רונן.

[125] מרדכי שחר־מריו, "אחי", נמסר למחבר על ידי מאירי.

[126] משה דור, "מנגבים חומוס", נמסר למחבר על ידי מאירי.